

QOSIMJON SODIQOV,
filologiya fanlari doktori, professor

OLIM UMRINING MAZMUNI

Navoiyshunos, bilimli manbashunos va matnshunos Yusuf Tursunov o'zbek fanida yaxshi kitob va maqolalari, ilmiy konferensiyalardagi ma'ruzalari, O'zbekiston televideniyesi va radiosi orqali uyushtirilgan qiziqarli suhbatlari bilan tanilgan.

Men 1982-yili O'zbekiston Fanlar akademiyasining Qo'lyozmalar institutiga ishga kelgandim. O'sha chog'lar 204-o'rta maktabda ona tili va adabiyotdan dars berardim. Institut direktori Aziz Qayumov meni maktabda ham ishlayversin, bizda ilm qilsin deb, o'rindosh sifatida ishga olgan edilar. Oradan bir yil o'tmay, to'liq stavkaga o'tkazilib, maktabda o'rindosh bo'lib ishni davom ettirdim.

Ustoz Aziz Qayumov boshchiligidagi o'zbek ilmida yangi bir yo'nalish boshlangan: O'rta Osiyo xalqlarining arab yozuviga qadar qo'llagan yozuvlari va ularda yaratilgan bitiglarni o'rganish ishi-ga kirishildi. Bu sohada boshlab uch kishi: Mirsodiq Is'hoqov sug'd yozuvi yodgorliklari; Nasimxon Rahmonov turkiy run bitiglari; men esa turkiy-uyg'ur yozuvli yodgorliklarni o'rganishga kirishganmiz. Meni shu maqsadda ishga chaqirishgandi.

Biz, yuqorida otlarini aytib o'tganim xodimlar, "O'rta Osiyo xalqlari qadimgi yozma yodgorliklarini o'rganish va kitobat tarixi" bo'limida ishlardik. Bo'lim boshlig'i Muhammadjon Hakimov edi. U kishi asli navoiyshunos va manbashunos, shuningdek, kitobat tarixi bilan ham shug'ullanardi. Yana bo'limda Erkin Oxunjonov ham ishlagan; u kishi kitobat tarixi bo'yicha mutaxassis. Yusuf Tursunov ham shu bo'limda edi. Uni o'sha chog'lardan beri bilaman.

Qo'lyozmalar institutida yaxshi ilmiy muhit shakllangan edi. Biz institutda o'tadigan ilmiy kengashlarni, ayniqsa, domlanning so'zga chiqishlarini intiqib kutardik: u har majlisda yangi bir fikrni o'rta tashlardi. Yoshlarga yaxshi o'g'it berib, ko'nglini tog'day ko'tarib yuborardi; uning qabulidan qanot bog'lab chiqardi kishi. Ilm erkinligi, bilim hamma narsadan, har qanday boylikdan ustun bo'lmog'i kerakligini o'rgatdi bizga domla. Biz o'sha muhitda ulg'ayib, olim bo'ldik. Aziz Qayumov keng fikrli, bilimli, fanning chinakam fidoyisi edi. Uning yetakchiligidagi o'sha kezlar Qo'lyozmalar institutida qadimiy yozuvlarni o'rganish, manbashunoslik va matnshunoslik, kitobat ishi, folklorshunoslik, turkologiya sohalari gurkirab ketdi. Domla boshqargan jamoa qadr topdi. Shunday qadrlil jamoada har bir xodimning o'rni bililib turardi.

Yusuf Tursunovning dissertatsiya mavzusi Alisher Navoiy "Munshaot" asariga bag'ishlangan bo'lib, ilmiy rahbari Muhammadjon Hakimov edi. Izlanuvchi ilmiy ish mavzusi bo'yicha uzoq va jiddiy ishladi.

1986-yili "Munshaot" – Alisher Navoiy hayoti va faoliyatini o'rganishda tarixiy-adabiy manba sifatida" ("Муншаот" – как историко-литературный источник в изучении жизни и деятельности Алишера Навои") mavzuidagi nomzodlik dissertatsiyasini yoqladi. Uning dissertatsiyasi nihoyatda yaxshi yozilgan.

Ma'lumki, "Munshaot"ga Navoiy hayotining so'nggi o'ttiz yili oralig'ida yozgan maktublari jamlangan. Y.Tursunov o'z ishida "Munshaot"ning turli qo'lyozma fondlarida saqlanayotgan nusxalarini tekstologik chog'ishtirish asosida, asar Navoiy tahriridan uch qayta chiqqanini isbotlab berdi. Asarning ilk varianti (dissertant asar variantlarini muallif tahriri deb atagan) Sankt-Peter-

burgdagi Saltikov-Shchedrin kutubxonasida saqlanayotgan 558-raqamli qo'lyozmaga asoslanadi; unda 1494-yilgacha yaratilgan maktublar jamlangan bo'lib, ular 66 tadir. Birinchi variantida hali muqaddima kiritilmagan edi. Asarning ikkinchi variantida muallif 1494-149-yillarda bitilgan 24 ta maktubni ham kiritgan. Bunda muallif avvalgi maktublarga ham ba'zi o'zgartishlar kiritgan, shuningdek, asarga muqaddima ham yozgan. Asarning uchinchi varianti 1499-yili amalga oshirilgan. Bunga izlanuvchi, birinchi galda, 104 maktubni o'zida jamlagan Istanbul qo'lyozmasini kiritadi. Izlanuvchning xulosasiga ko'ra, asarning boshqa qo'lyozmalari u yoki bu nusxalardan ko'chirilgan.

Izlanuvchi Navoiy maktublarining qachon va kimlarga qarata yozilganini aniqlash borasida ham ishonchli xulosalarga keladi.

Uning dissertatsiyasida Navoiy ijtimoiy-siyosiy faoliyatining aks etishi, maktublarning badiiy-uslubiy xususiyatlari ham yaxshi yoritilgan.

O'sha kezlarni yaxshi eslayman, Yusuf aka "Munshaot" qo'lyozmalari ustida qunt bilan ishlardi. O'sha paytlardayoq u asarning ilmiy-tanqidiy matnini tuzishga kirishgandi. Qo'lyozmani yaxshi o'qir, eng muhimi, Navoiyni to'g'ri anglardi. Menimcha, uning qo'lda yozib chiqqan matnlari saqlangan bo'lsa kerak, u arab xatini chiroyli va tushunarli qilib yozardi. Keraklisi, shoshmasdi, yuzakilik qilmasdi. O'sha muhitda yetishib chiqqan mutaxassislarda ko'p kuzataman, ilk manbalar, qo'lyozma bilan ishlash olimni pishitar ekan. Yusuf Tursunov ana shunday ilmiy ta'limni olgan, tajribali mutaxassis. Uning har bir ilmiy xulosasi yozma manbalarga tayanadi.

Yillar o'tib, Navoiy maktublarining ilmiy-tanqidiy matni ham tuzib chiqildi; ularni hozirgi kiril yozuvidagi o'qilishi, ilmiy tadqiqot qismi bilan birga qo'shib "Munshaot" asarining matniy tadqiqi" nomi ostida chop ettirdi (Toshkent, 2016). Klassik filologiya, manbashunoslik va matnshunoslik yo'nalishida ta'lim olayotgan yoshlar, epistolyar janr tarixi bo'yicha ilmiy ish yozayotgan izlanuvchilar uni o'qib chiqsin; o'ziga kerakli bilimlarni shu kitobdan oladi.

Navoiy asarlari, ayniqsa, ularning qo'lyozmalari ustida olib borilgan ishlar olimning mehnatini yuzaga chiqardi.

Yusuf Tursunov ulug' mutafakkir Alisher Navoiy "Muhokamatu-l-lug'atayn" asarining ilmiy-tanqidiy matnini ham nashrga tayyorlab, 2021-yili "Fan" nashriyotida chop ettirdi. Kitobda ilmiy-tanqidiy matn tadqiqi va ilovalar ham berilgan.

Yusuf Tursunov o'z ilmiy rahbarining xotirasi uchun yaxshi bir ish qildi; buni har kim ham qilavermaydi. Muhammadjon Hakimov, men ishga kelgan chog'lardan yaxshi bilaman, boshqa ishlardan ortib, o'zbek kitobat tarixi, manbashunoslik lug'atini tuzish bilan ham shug'ullandi. Yaratgan lug'atidan bir qismi yilning har choragida chop etiladigan "Adabiy meros" ilmiy to'plamining qator sonlarida berib borilgan. Yana o'zining qo'lida ham mashinkalangan, qo'lyozma holidagi lug'at maqolalardan anchasi qolib ketganini biz, birga ishlaganlar, yaxshi bilamiz. Esiz, domlaning ishlari ko'zi tirikligida chala qoldi. Domla o'tgandan keyin Yusuf aka ularning hammasini jamladi, kitob holiga keltirib, chop ettirdi. Buni qarangki, uning savobli ishi tufayli manbashunoslik va matnshunoslik sohasida muhim va kerakli ish yuzaga chiqib qoldi: Muhammadjon Hakimovning ushbu lug'ati sohaning yutug'i bo'ldi desam, yanglishmagan bo'laman. Bu kitobning oti "Sharq manbashunosligi lug'ati" deb ataladi, 2013-yili chop etilgan. Kerak degan kishi o'sha kitobni o'qisin, ichida ko'p yaxshi ma'lumotlar bor.

Yusuf aka bilan men xalq orasida qo'lyozma kitoblarni yig'ish bo'yicha uyushtiriladigan xizmat safarlarida ham bo'lganman. O'sha chog'lar institutda qo'lyozma va toshbosma kitoblar fondini boyitish maqsadida xalq qo'lida qolgan qo'lyozma kitoblarni yig'ish bo'yicha komissiya ish yuritardi. Unda Muhammadjon Hakimov, Botirbek Hasanov singari mutaxassislar a'zo bo'lib, Yusuf Tursunov ana shu komissiyaning hujjatlariga mas'ul edi. Ora-chora institut xodimlaridan

ikki kishi-ikki kishini, qo'lyozma yig'ish uchun safarga yuborishardi. Men Muhammadjon domla Hakimov, Yusuf Tursunov bilan ana shunday safarlarda ko'p bo'lganman. Safarlar boshqa joylarga qaraganda, qo'lyozmalar qaysi o'lkalarda saqlanganini ko'zda tutib, ko'pincha Farg'ona vodiysi, Samarqand, Qashqadaryo viloyatlariga uyushtirilardi. Muhammadjon domla bilan Yusuf aka ikkovlari ajoyib kishilar; safar ham ular bilan mazmunli o'tardi.

Institut xodimlari, ayniqsa, yosh yigit-qizlar ilmiy ishdan tashqari, tez-tez dala ishlarida ham qatnashardik: ko'klamda pichan o'rini, yozda meva-cheva terimi, kuz keldi deguncha, qor yoqqunga qadar paxta terimi bizning qo'shimcha ishimiz sanalgan. Qolaversa, o'sha kezlar Fanlar akademiyasi institutlarining xodimlarini dala ishlariga jo'natib turish odatiy hol edi.

Bundayin ishlarda jamoa uyushar, bir-biriga ko'maklashar, qiyin ishda kasbdoshini yolg'izlatib qo'ymasdi. Jamoada iliqlik, o'zaro oqibat bor edi. Ayniqsa, paxta terimi davri juda qiziq o'tardi. Har uchrashganda hali-hali o'sha davrlarni eslab turamiz.

Men institutda ikki kishiga havas qilib yashaganman: biri Yusuf Tursunov, ikkinchisi Boboxon Qosimxonov. Ularning ikkovlari bola-chaqa tashvishidan erta qutilishgan. Yana ikkovining ham zuvalasi pishiq edi. Qirg'il yoshda o'g'illarni uylantirib, qizlarni turmushga berib, uy-joyli qilishgan. Haqiqatan, belingda kuch-quvvat borida bola-chaqa tashvishidan qutilish ham Yaratganning inoyati ekan. Yana bir jihati, Yusuf aka ahli ayol, bola-chaqaga yolchigan. Yangamiz uyim-joyim, bola-chaqam deydigan, kuyunchak ayol. Yusuf aka bilan bolalarga bosh bo'lishsin.

Navoiyshunos, manbashunos, ko'ngli toza, ajoyib kishi Yusuf Tursunov yoshlarga ibrat bo'larli bilim yo'lini tutdi.

Yusuf aka, ulug' yoshingiz qutlug' bo'lsin. O'g'il-qizlar, nevaralarning rohatini ko'rib yurish nasib etsin. Sog'-omon bo'ling.